

О.Ф. Деменко
к.політ.н., доцент,
учений секретар
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ПРІОРИТЕТИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТА ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ КАЗАХСТАНУ

Проаналізовано пріоритети цивілізаційного розвитку та особливості соціально-економічного поступу Республіки Казахстан після здобуття незалежності у 1991 р. Зазначається, що процес сучасного національно-державного будівництва у Казахстані відбувається з опорою на консолідуючу роль титульної нації та супроводжується поступовою втратою впливу радянсько-російських наративів у політичному та історичному дискурсі. Встановлено, що в умовах незалежності сировинні галузі стали основою соціально-економічного розвитку Казахстану, який є лідером серед пострадянських країн за обсягом залучених прямих іноземних інвестицій.

Ключові слова: *Центральна Азія, Республіка Казахстан, цивілізаційний розвиток, соціально-економічна модернізація, зовнішня політика.*

Kazakhstan's Civilizational Development Priorities and Problems of Social and Economic Modernization

The article analyzes the Republic of Kazakhstan priorities of civilization development and the features of its social and economic progress after the independence of 1991. The author notes the consolidating role of the titular nation in modern nation-building of Kazakhstan and the gradual loss of Soviet-Russian narratives influence in political and historical discourse. It was concluded in the study that the raw materials of commodity sectors of Kazakhstan, which is the leader among the post-Soviet countries in the volume of attracted foreign direct investment, became the basis for its social and economic development during the independence period.

Key words: *Central Asia, the Republic of Kazakhstan, civilization development, social and economic modernization, foreign policy.*

В умовах незалежного розвитку Республіки Казахстан (РК) відбувається активний процес відродження духовності суспільства, зростання його національної самосвідомості та національної гідності, відновлюється об'єктивна та правдива історія країни з давніх-давен і до нині. Будівництво національної державності у Казахстані після здобуття незалежності спирається на консолідацію суспільства довкола титульного етносу. Проте, на відміну від інших країн Центральної Азії (ЦА), специфіка Казахстану полягала у відсутності чисельної переваги представників титульної нації у національному складі населення на момент проголошення незалежності. Така ситуація доповнювалася домінуванням російської мови у всіх сферах суспільного життя та незначним поширенням казахської мови, зокрема навіть серед значної частини титульної нації.

Саме тому казахстанський підхід до національного будівництва на зорі незалежності був комбінованим, коли мало місце поєднання громадянського й етнічного компонентів. З одного боку, у пострадянський період підкреслювалися ті позитивні моменти, які були у спільній історії усіх народів колишнього СРСР, з іншого – відбувалося переосмислення національної історії через критику попереднього історичного досвіду, пов'язаного із періодами «колоніальної політики царизму» та «радянської тоталітарної системи».

У сучасному політичному та науковому дискурсі РК наголошується, що після утворення у середині XV ст. Казахського ханства поступальний розвиток державності змінився періодом боротьби з іноземними загарбниками – спочатку джунгарами, а потім Російською імперією. Він завершився втратою державності, боротьба за відновлення якої представляється у вигляді телеологічно побудованого нарративу героїчної боротьби за незалежність, який поєднав низку історичних подій та періодів. Серед них – повстання проти російської колонізації кінця XVIII – першої

половини XIX ст., просвітницька діяльність казахської національної інтелігенції початку XX ст., повстання 1916 р. та національно-визвольний рух у м. Торгай під керівництвом А. Іманова, створення та діяльність політичної партії «Алаш», селянські бунти і повстання 1929-1931 рр. як відповідь на терор радянської влади, та, нарешті, виступи казахської молоді проти диктату союзного центру у листопаді 1986 р. у м. Алмати [1, с. 179].

У сучасних умовах простежується намагання політичної еліти РК досягти своєрідного балансу між двома групами символів, одні з яких є орієнтованими на внутрішньоетнічну консолідацію казахської нації, а інші – на загальногромадянську консолідацію казахстанської нації. При цьому, процес національно-державного будівництва відбувається з опорою на консолідуючу роль титульної нації, що поступово призводить до казахізації суспільно-політичного та інформаційного простору країни, причому її потенціал ще далеко не вичерпаний, особливо у зв'язку із подальшим збільшенням частки титульної нації, зростанням інтересу до проблематики голоду та політичних репресій та поступовою втратою впливу радянсько-російських наративів у політичному та історичному дискурсі РК.

Варто зазначити, що намагання критично переосмислити історичне минуле та створити національну модель колективної пам'яті у Казахстані відбувається не просто. У першу чергу це стосується історії відносин Казахстану та Росії. З урахуванням тісних інтеграційних зв'язків між цими країнами, це питання набуває стратегічно важливого характеру. При цьому, російська історична свідомість заперечує сам факт колоніального характеру своєї присутності у Центральній Азії. Значна частина російських політиків та науковців пов'язують виникнення казахської державності із розпадом СРСР та створенням незалежних пострадянських держав у 1991 р., перекреслюючи попередні історичні періоди, які мають відношення до

формування державності сучасного Казахстану. Водночас, факт перебування казахських земель у складі Російської імперії, а потім – Радянського Союзу, багатьма російськими політиками та науковцями подається як успішний модернізаційний етап в історії РК, що забезпечив розвиток соціально-економічної сфери, сприяв культурному піднесенню та підвищенню рівня життя громадян. Проте, у науковому середовищі сучасного Казахстану імперський та радянський модернізаційний досвід піддається серйозному критичному переосмисленню [2].

Історичний розвиток та національні традиції безпосередньо впливають на формування стратегії зовнішньої політики Республіки Казахстан, відмінною рисою якої є багатовекторність, що спрямована на реалізацію незалежної та вільної у своєму виборі політики на міжнародній арені. Ця багатовекторність склалася історично і має забезпечити балансування між різними геополітичними центрами сили, які впливають на РК та на регіон ЦА у цілому. Пріоритетами зовнішньої політики Казахстану нині визначені: розвиток союзницьких відносин з Російською Федерацією; продовження тісної взаємодії з державами-учасницями Євразійського економічного союзу; всебічне стратегічне партнерство з КНР; розширене стратегічне партнерство з США; стратегічні взаємини з державами Центральної Азії; розширене партнерство і співробітництво із Європейським Союзом [3].

Сучасний розвиток РК значною мірою залежить від перебігу процесу транзиту влади, що розпочався у країні за ініціативи першого президента Н. Назарбаєва, та полягає у намаганні вибудувати інституційну систему балансів з метою забезпечення внутрішньополітичної стабільності та гарантій безпеки нинішній владній еліті. З огляду на те, що анонсовані політичні реформи мають демонстративний «косметичний» характер, Казахстан залишається консолідованою авторитарною державою. Відтак

не варто очікувати на глибинне переформатування владної системи у короткостроковій перспективі [4, с. 72].

Досвід соціально-економічного розвитку Республіки Казахстан, яка є одним із лідерів на пострадянському просторі у питаннях проведення економічних реформ, залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ), є вкрай важливим та повчальним для України.

Отримавши незалежність у 1991 р., Казахстан майже ціле десятиліття перебував в економічному занепаді. Проте, з 2000 по 2006 рр. щорічне економічне зростання у Казахстані складало у середньому 10%, показавши рекордний показник 13,5% у 2001 р. Підйом був забезпечений в основному за рахунок нафтогазового сектора [5, с. 100-101].

Значною мірою політичний та соціально-економічний розвиток Казахстану базувався на формулі першого президента Н. Назарбаєва: «Спочатку економіка, потім політика».

Загальновідомою є інвестиційна привабливість Казахстану. Значною мірою за рахунок прямих іноземних інвестицій країна активно нарощувала видобуток природних ресурсів, будувала нові промислові підприємства, автомобільні та залізничні шляхи, порти, мости та інші об'єкти інфраструктури. У країні створена належна правова база, заснована на спеціально прийнятому Законі «Про іноземні інвестиції», що надало можливість інвесторам з інших країн отримати рівні права із вітчизняним бізнесом. Як наслідок, Казахстан займає лідируюче положення серед пострадянських країн за обсягом залучених прямих іноземних інвестицій. За деякими оцінками, з моменту здобуття незалежності у 1991 р. Казахстан залучив понад 300 млрд дол. прямих іноземних інвестицій, що складає 75% від усіх інвестицій у Центральну Азію загалом [6].

Станом на початок 2020 р., країнами із найбільшим обсягом накопичених у Казахстані інвестицій є шість держав: Нідерланди – 64419 млн дол., США – 38448 млн дол., Великобританія – 23028 млн дол.,

Китай – 14597 млн дол., Франція – 13892 млн дол. та Росія – 11714 млн дол. На ці країни припадає 75% накопичених інвестицій всіх видів в економіку республіки, у тому числі 80% – прямих інвестицій, 94,5% – портфельних та 44,2% – інших інвестицій. Загалом прямі інвестиції є основним видом іноземних інвестицій, на який припадає понад 72% всіх накопичених іноземних капіталовкладень в економіку РК [7].

Історично економіка Казахстану протягом багатьох десятиліть формувалася як сировинна база єдиного народногосподарського комплексу СРСР. В умовах незалежного розвитку сировинні галузі стали фундаментом економіки Казахстану. Паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) є основою соціально-економічного розвитку Казахстану, завдяки якому країна глибоко інтегрувалася у глобалізовану економіку, успішно реалізовує свою продукцію на світових ринках і отримує значні доходи.

Проблемою для розвитку ПЕК Казахстану є обмеженість маршрутів постачання енергетичних ресурсів на ринки збуту. Переважна частина казахстанських нафти і газу транспортується через територію Росії. Постачати свої ресурси самостійно в європейському напрямку Казахстан не може – навіть вихід до Каспійського моря не дає можливості вийти на світовий ринок без застосування транзиту.

Гірничо-металургійний комплекс (ГМК) Казахстану на сьогоднішній день забезпечує виробничі і валютно-фінансові потреби країни та є одним з найважливіших стратегічних секторів економіки. Частка ГМК складає більше 7% ВВП, 19% обсягу промислового виробництва, понад 35% продукції обробної промисловості та 20% експортного потенціалу РК. За загальним обсягом видобутку твердих корисних копалин Казахстан займає 13-е місце у світі [8, с. 99-100].

Малий та середній бізнес (МСБ) у Казахстані, з його мобільністю і швидкою реакцією на зміни зовнішніх умов, відіграє важливу роль. Він реалізує не тільки економічну, а й важливу соціальну функцію, сприяючи

формуванню середнього класу та самозайнятості населення. МСБ забезпечує 37% зайнятості населення республіки (для порівняння, в Європейському союзі – 66,9%, у Росії – 26,4%) [9, с. 59].

Близько 80% території РК (понад 200 млн га) характеризуються як сільськогосподарські землі. Однак лише 40% або 96 млн га використовуються у сільськогосподарському обороті, згідно з офіційною статистикою. Через несприятливі погодні умови та низьку технологічну оснащеність галузі в окремі роки показники виробництва сільськогосподарської продукції мають великі коливання. Сільське господарство залишається малопривабливим для інвесторів, у галузь залучено лише 1% від загального обсягу ПІІ та 3,2% від обсягу інвестицій в основний капітал [10].

Казахстан є безумовним лідером серед країн ЦА за всіма соціально-економічними показниками. При цьому, незважаючи на географічну близькість, спільні соціальні й етнокультурні риси та історичне минуле, лише 4,9% зовнішньої торгівлі Казахстану доводиться на його сусідів по регіону ЦА, у той час як частка ЄС становить 32,6%, Росії – 22%, Китаю – 13,5% [11].

Слід зазначити, що у Казахстані досить високим є протестний потенціал. Серед причин, які можуть його спровокувати, варто відзначити високий рівень соціальної несправедливості, незадоволеність авторитарним клановим правлінням, відсутність чесних і справедливих виборів, соціальні й економічні негаразди, неможливість добитися правди в державних органах включно із судами, прокуратурою й поліцією, корупція та непотизм правлячої еліти.

Політична еліта Казахстану усвідомлює складність соціально-економічної ситуації у країні. За ініціативи президента К.-Ж. Токаєва впроваджується нова система державного планування. Одним із основоположних документів цієї системи стала Стратегія національної

безпеки Республіки Казахстан на 2021-2025 роки, затверджена указом президента РК 21 червня 2021 р. Стратегія національної безпеки істотно скоригувала завдання економічної безпеки Казахстану. Для її забезпечення декларується перехід до моделі зростання, стійкої до зовнішніх шоків, такої, що стимулює продуктивність і підвищення рівня технологічної складності, створює постійні високопродуктивні робочі місця та умови для підвищення доходів населення. Іншими актуальними напрямками виступають продовольча безпека, стабільність фінансової системи, мінімізація ризиків у транспортно-транзитній сфері та екологічна безпека [12].

Аналіз проблем соціально-економічної модернізації Казахстану у пострадянський період дозволяє зробити висновок як про наявність здобутків, так і про накопичення цілого ряду суперечностей у соціально-економічному розвитку цієї країни. Перед країною з усією гостротою постало питання щодо зміни моделі економічного зростання шляхом розвитку високотехнологічних секторів промисловості, підтримки малого та середнього бізнесу. Потребує підвищення ефективності й система державного управління, яка є занадто забюрократизованою і громіздкою. Також назріла реформа соціальної політики, яка має бути спрямована на збільшення соціальної підтримки громадян.

Не зважаючи на значну залежність Казахстану від РФ та його активну участь у російських інтеграційних об'єднаннях, українсько-казахські відносини мають високий потенціал для розвитку, зокрема, в енергетичній, транспортно-комунікаційній, машинобудівній та агропромисловій сферах. В умовах енергетичної кризи, яка постала перед країнами ЄС та Україною, особливо актуальним і взаємовигідним для всіх сторін постає питання щодо забезпечення прямих поставок казахстанських нафти і газу як до країн ЄС, так і до України.

Використані джерела та література:

1. Рыжичкин Н. Постсоветский Казахстан. Пути формирования национальной идентичности. *Свободная мысль*. 2020. № 3 (1681). С. 75-186.
2. Абылхожин Ж. Б. Модернизационные опыты: проекции в историю Казахстана. *Центральна Азия. Человек-общество-государство*. Сборник статей. Отв. ред. Ар. А. Улунян. Москва: ИВИ РАН, 2013. С. 273-298.
3. Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2020 – 2030 годы. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. 09.03.2020. URL: https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazahstan-na-2020-2030-gody
4. Орлик В. В. Політичні процеси в Республіці Казахстан у контексті «транзиту влади». *Стратегічна панорама*. 2018. № 2. С. 64-75.
5. Нагимова А. Исламский капитал в экономике Казахстана. *Мировая экономика и международные отношения*. 2021. Том 65. № 2. С. 100-108.
6. Foreign Policy: «Казахстан: медиатор евразийского сотрудничества». 19.04.2019. URL: <https://iwep.kz/#/posts/5cb9594af79ae317a5edca77/#header>
7. Додонов В. Инвестиционная активность ведущих стран мира в Казахстане. *Россия и новые государства Евразии*. 2020. № III (XLVIII). С. 94-113.
8. Адно Ю. Горно-металургический комплекс Казахстана: проблемы и перспективы развития. *Россия и новые государства Евразии*. 2021. № II (LI). С. 99-114.
9. Мусиенко С., Тулепбекова А. Россия и Казахстан в рейтингах Doing Business. *Мировая экономика и международные отношения*. 2019. Том 63. № 1. С. 59-66.
10. Аминов Т. М. Социально-экономическое развитие Казахстана в новых геополитических условиях. 30.06.2020. URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/31775/>
11. Амирбек А., Маханов К., Тажибаев Р., Анламасова М. Страны Центральной Азии в контексте глобальной экономики: вызовы экономической интеграции. *Central Asia and the Caucasus*. 2020. Том 23. № 1. URL: https://www.ca-c.org/online/2020/journal_rus/cac-01/09.shtml DOI: <https://doi.org/10.37178/ca-c.20.1.09>
12. Глава государства подписал Указ «Об утверждении Стратегии национальной безопасности Республики Казахстан на 2021-2025 годы». Официальный сайт Президента Республики Казахстан. 2021. URL: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-podpisal-ukaz-ob-utverzhenii-strategii-nacionalnoy-bezopasnosti-respubliki-kazahstan-na-2021-2025-gody-215354>

А.Г. Бульвінський

к.і.н., доцент,

завідувач відділу історії нових незалежних держав

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ ЕВОЛЮЦІЇ ТАДЖИКИСТАНУ У 1990– 2010-Х РР.

Аналізується вплив афганського, іранського, російського, узбецького, китайського та ісламського чинників на розвиток сучасного